

Прилози за познавање праисторије у Рашкој области

Апстракт: Археолошка истраживања извршена на средњовековним утврђењима Градина Кончуљић, Градина Брвеник и Градина Трешњевица, извршио је Историјски институт у оквиру пројекта Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Испод средњовековних откривени су и праисторијски хоризонти који су се кретали од раног бронзаног доба до гвозденог доба III. Ови праисторијски налази нам указују како је област западне Србије и саме Пештерске висоравни, као разделнице Балканског полуострва, могла бити зона мешавине различитих регионалних утицаја. Хоризонт РБД-а на локалитету Кончуљић, представља континуитет из енеолитског супстрата и показује истовремени утицај из подручја централне Босне, као и из Паноније и Поморавља. Хоризонт прелазног периода из малћег бронзаног доба у старије гвоздено доба на Градини Брвеник, као и налази који припадају раној фази Босуа и Калакаче, показују извесне утицаје из Поморавља. Налази из периода гвозденог доба III, откривени на Брвенику и Трешњевици широко су распрострањени на територији Рашке од V до IV века п. н. е., иако са приметним утицајем гласиначке културне групе, указују и на могуће правце продора архајске и хеленистичке културе у средиште Балканског полуострва.

Кључне речи: бронзано доба, старије гвоздено доба, градинска насеља, Рашка.

- Приложени текст представља резултат рада на пројектима 177020 и 177012 Министарства науке РС.

Археолошка истраживања на простору средње вековне жупе Брвеник, која је убицирана северно од Рашке, изведена су средином прошлог века. То су углавном били мањи археолошки радови сондажног типа, оријентисани ка истраживању и заштити средњовековних манастира и цркава у оквиру редовних делатности Народног музеја и Завода за заштиту споменика културе у Краљеву. Први значајни подаци добијени су реализацијом пројекта *Археолошка истраживања рударења на Руднику у праисторији*,

антици и средњем веку Археолошког института у Београду, који је трајао током 80-их и 90-их година, са темом *Сондажног истраживања споменика старог рударства и металургије на Копаонику*. Реализацијом пројекта откривени су и трагови мањих археометалуршких радионица за топљење руде. Као резултат ових рекогносцирања настао је већи број радова. По свом значењу се издваја локалитет Зајачак у Кремићима, на западној страни Копаоника, где су поред трагова рударења из средње антике, откривена зарушена рударска окна и камени батови за разбијање руде, слични онима са Рудне Главе. Скромна средстава којима су истраживачи располагали, нису дозвољавала већа археолошка ископавања и само су нагостила значај долине Ибра у проучавању археометалургије у Србији (Богосављевић и Томовић 1993: 236–240; Томовић 1995: 1–4; Богосављевић–Петровић 1995: 58–71; Богосављевић–Петровић 2006: 63–90).

До обнављања археолошких истраживања на простору жупе дошло је током 2004. и 2005. године, када су извршена сондажна ископавања градине Брвеник и градина у селу Лисина, Казновиће и Кончулић. Археолошке радове обавио је Дејан Булић, из Историјског института за потребе пројекта бр. 1390 Министарства науке Републике Србије.¹ Захваљујући истраживањима Д. Булића из Историјског института, сондажно су истражена три утврђена средњовековна града – Кончулић, Брвеник и Трешњевица. На овим градинским локалитетима констатовани су остаци материјалне културе из периода праисторије, који ће уједно бити тема овога рада.

Градина Кончулић налази се на десној обали Ибра око 3 km од града Рашке, са северозападне стране манастира Кончулић, а покрај данашњег пута Рашка–Кончулић (карта 1). Утврђење је позиционирано на купастој главици гранитног стенског узвишења, са највишом котом на 538 m. Овде је П. Ж. Петровић забележио остатке бедема само на западној страни, где је видео и два рова са бедемима на спољашњој страни на међусобном растојању од 30 m, а такође је открио и опеке „римске старости“ (Петровић 1984). Због изузетне контроле долине Ибра и дела трасе пута који је водио ка Звечану, функција овог утврђења била је првенствено у обезбеђењу комуникације. Поред праисторијских слојева, стратиграфију на овом локалитету чине и периоди ране Византије, период средњег века, а вероватно је служио и Турцима за контролу путног правца у време аустријско-турских ратова а и касније у 19. веку (Булић 2008: 46). Свуда на локалитету видљиви су трагови грудобрана, који су довели до делимичне девастације локалитета. Изнад површине тла бедеми нису били видљиви, али према траговима малтера на стени, сасушеног растиња и благих каскада, могли су се претпоставити правци пружања бедема.² Локалитет је истраживан са пет мањих сонди,

-
- 1 Пројектом је руководио Тибор Живковић, док је руководилац археолошких радова био Вујадин Иванишевић.
  - 2 Археолошко сондирање утврђења обављено је од 9. 5. до 15. 5. 2005. године.

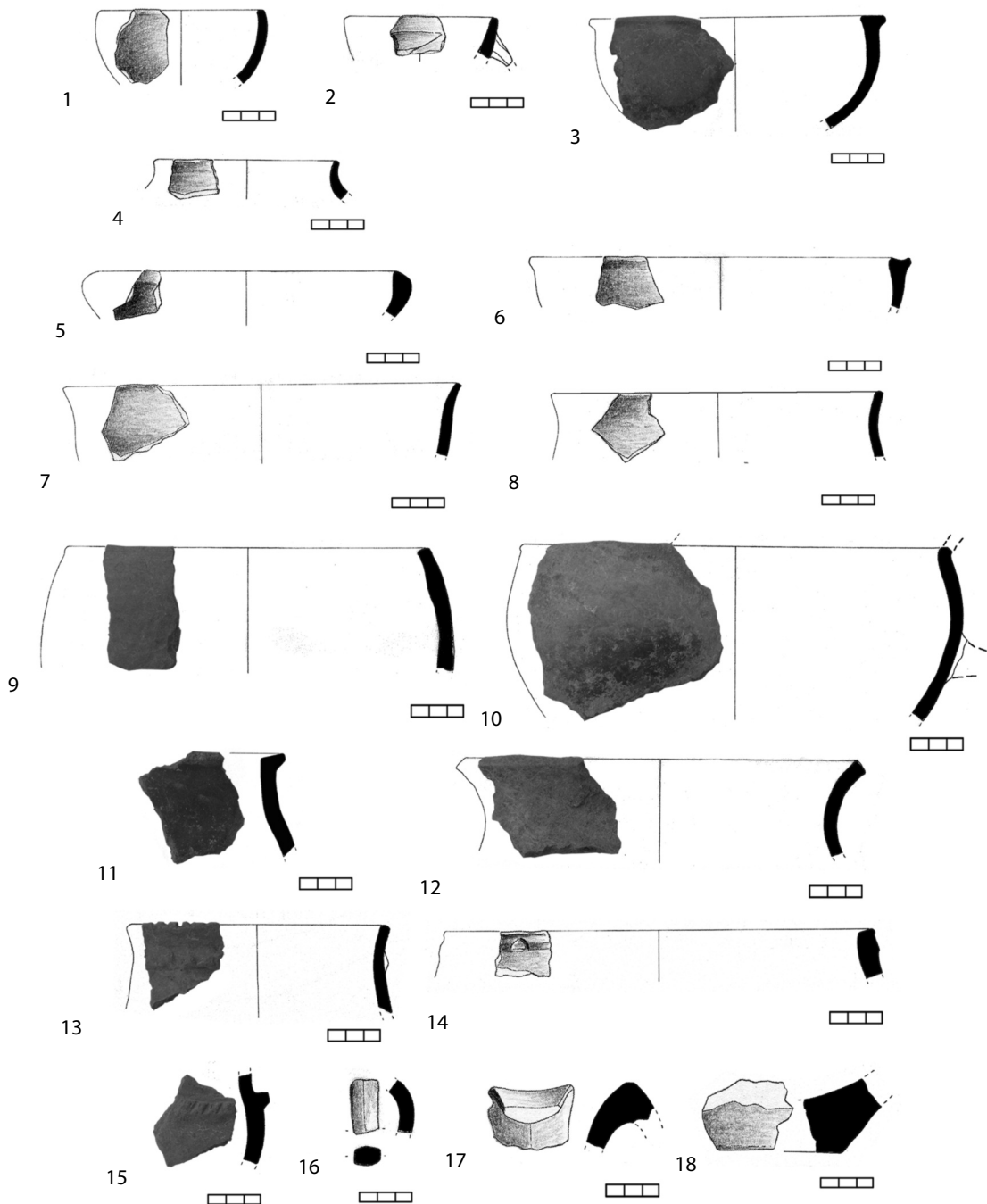
• • • Карта 1 / Map 1

а у три је откривен праисторијски материјал. Најбоље резултате пружила је Сонда 4, која се налазила на југозападној страни утврђења.

У сонди 4 димензија 1,20 m x 5,40 m и оријентације СЗ – ЈИ, налазио се слој мрке земље (дебљине од 0,2 до 0,3 m) који је поседовао праисторијску и рановизантијску грнчарију. На његовом дну откривено је неколико грумења малтера, што јасно указује да слој припада рановизантијском времену. Испод њега следи слој сивомрке земље, искључиво са садржајем налаза праисторијске керамичке продукције, али који није у потпуности докопан. Иста стратиграфија понавља се и са спољне стране бедема, где су пронађени уломци животињских костију и керамике махом праисторијског доба и где је копано до живе стене. Начин градње и изглед праисторијске градине остаће нам непознати будући да нису откривени остаци сухозиода, ни трагови стамбене архитектуре. Праисторијске налазе претежно чине уломци керамике квалитетне израде од добро пречишћене земље, чија је спољашња и унутрашња површина добро углачана. Ово потврђује и чињеница да највећи број фрагмената производи оштар звук при ударцу, тако да је можемо сврстати у категорију квалитетно печене грнчарије. Боја површине претежно је смеђа у комбинацији са црном, браон и црвеном бојом а видљиви су и трагови неједнаког печења.

Скромна заступљеност и велика фрагментарност праисторијске керамике не пружа много елемената за типолошко разврставање посуда. Издвајају се уломци неорнаментисаних мањих полулоптастих здела или шоља са заравњеним ободом (Т. I/1). Нешто су бројније зделе, заступљене у три варијанте и то: коничне са увученим ободом, биконичне са благо разгрнутим ободом или S профилацијом, и полулоптасте са разгрнутим ободом. Први тип припада коничним зделама, које се завршавају кратким, увученим ободом. Горњи део зделе састоји се од задебљаног, кратког рамена и нагло увученог, стањеног обода, који поприма облик шире, хоризонталне фасете (Т. I/2). Уломци посуда S профилације, са благо разгрнутим ободом танких зидова, пречишћене фактуре и добро углачане површине, припадају највероватније дубљим зделама или можда пехарима (Т. I/7). Трећем типу здела припадају уломци посуда са профилисаним, хоризонтално разгрнутим ободом (Т. I/3,6). Мањим пехарима припадају фрагменти разгрнутог обода и лоптастог трбуха, црвене боје и добро углачане површине (Т. I/4). Пехарима припадају свакако и делови дршки добро глачаних и добро печених посуда, црвенкасте боје (Т. I/16–17). Издваја се уска и пунија тракаста дршка, шестоугаоног пресека (Т. I/16) и тракаста дршка која се оштро ломи на врху и добија изглед тзв. дршке типа јадац (Т. I/17). Посуде већих димензија, које обично сврставамо у лонце, заступљене су са два основна типа. Једном типу припадају мањи лонци бачвасте профилације, са заравњеним, непрофилисаним ободом (Т. I/9,10). Другом типу припадају крушколики лонци са слабије или јаче разгрнутим ободом, дебљих зидова и глачаних спољних површина (Т. I/8,14). Лонци су претежно неорнаментисани. Издваја се део мањег лонца коничног врата и благо разгрнутог обода, који је на површини украшен шире назубљеном алатком (Т. I/13). Непосредно испод обода или на горњем делу врата лонаца моделују се често уске пластичне траке са отиском, украшене отиском прста или нокта или косим зарезима (Т. I/14). Откривени су и делови питоса (сачуван је део дна) веома дебелих зидова, који у структури имају ситне каменчиће, и добро глачане спољашње и унутрашње површине, окер боје (Т. I/18).

Налази праисторијске керамике из сонде 4 су типолошки недовољно осетљиви и могу се врло опрезно издвојити у две групе. Прва група је свакако извеснија и њој припадају налази који су приказани на Т. I/1–12. Лонци слични налазима на Т. I/5,6 откривени су на Градини изнад Пазаришта, Смолућкој пећини, Постењу, Великом Градцу на Привали и Поду код Бугојна. (Јевтић 1997: Pl. VIII/2; Pl. I/3; Pl. XIII/4; Pl. V/5; Govedarica 1983: T. I/2; Čović 1965: VI/13). Зделе на Т. I/1–3, сличне су налазима здела са локалитета Јужац, Под код Бугојна и Јасик–Горња Комарица (Јевтић 1997: Pl. XII/ 1,5; Čović 1991: T. 6/2; Stalio i Jurišić 1960: 159; sl.9). Минијатурни пехари као примерак на Т. I/4, откривени су на локалитетима у Доњој Вароши код Панчева и Делимеђи (Grčki–Stanimirov 1996: T. II/5; Јевтић 1983а: T. XXXI/3). Дршка на Т. I/17 идентична је примерку откривеном на Постењу (Јевтић 1997: Pl. XIV/1). Заједничка карактеристика наведеног материјала је да припада културама раног бронзаног доба на централном Балкану и у средњој Босни.

... ТАБЛА I Градина Кончуљић, сонда 4, слој сивомрке земље.

PLATE I Hillfort Končulj, trench 4, layer of gray/brown soil.

Другу групу налаза приказану на Т. 1/13–16 представља керамика која по свом облику и квалитету највише личи на ону која је откривена приликом истраживања локалитета Осаоница код Новог Пазара. Налаз зделе има аналогije у керамичком материјалу откривеном на овом локалитету (Јевтић and Ђорђевић 1991: Т. III/21; Т. IV/3), али и у Поморављу (Stojić 1986: 80 Т. 34/10; Т. XIII/5). Лонци су такође карактеристични за налазе са локалитета Осаоница (Јевтић and Ђорђевић 1991: Т. III/21; Т. IV/10). Материјал из Осаонице је хронолошки опредељен у млађу фазу старијег гвозденог доба, мада извесни елементи, као и налази из Кончулића, имају везе са старијим хоризонтом из раног бронзаног доба.

Положај Градине Брвеник зналачки је одабран, односно постављен је на најистуренијој тачки брда (са котом 598,70), што је омогућавало лаку одбрану града, али и сигурну контролу шире области долине Ибра (карта 1). Дobar стратегијски положај, поред средњовековних бедема, потврђује покретни археолошки материјал који припада периоду праисторије. Постојање важних рудника у његовој непосредној околини показује да је штитио и ове руднике, а можда био и место чувања рудног блага (Булић 2008: 49). Историчар Ејуп Мушовић који је веома заслужан за почетке археолошких радова у новопазарском крају, добро је претпоставио да је Брвеник, попут других утврђења у рашко-ибарској регији, подигнут на праисторијској градини (Мушовић 1992: 55). Степен истражености града омогућио нам је да сагледамо, уз стратиграфске податке, само љуску града, односно само зидна платна и остатке кула. Од већег објекта на локалитету, данас је остао само део мањег кружног отвора зиданог каменом. Величина и функција објекта остали су нам непознати. Садржај града чинили су и други објекти. Морали су постојати и стамбени објекти, а вероватно и привредни, палата, а можда и још једна црква унутар зидина и свакако једна цистерна за водоснабдевање (Булић 2008: 49).

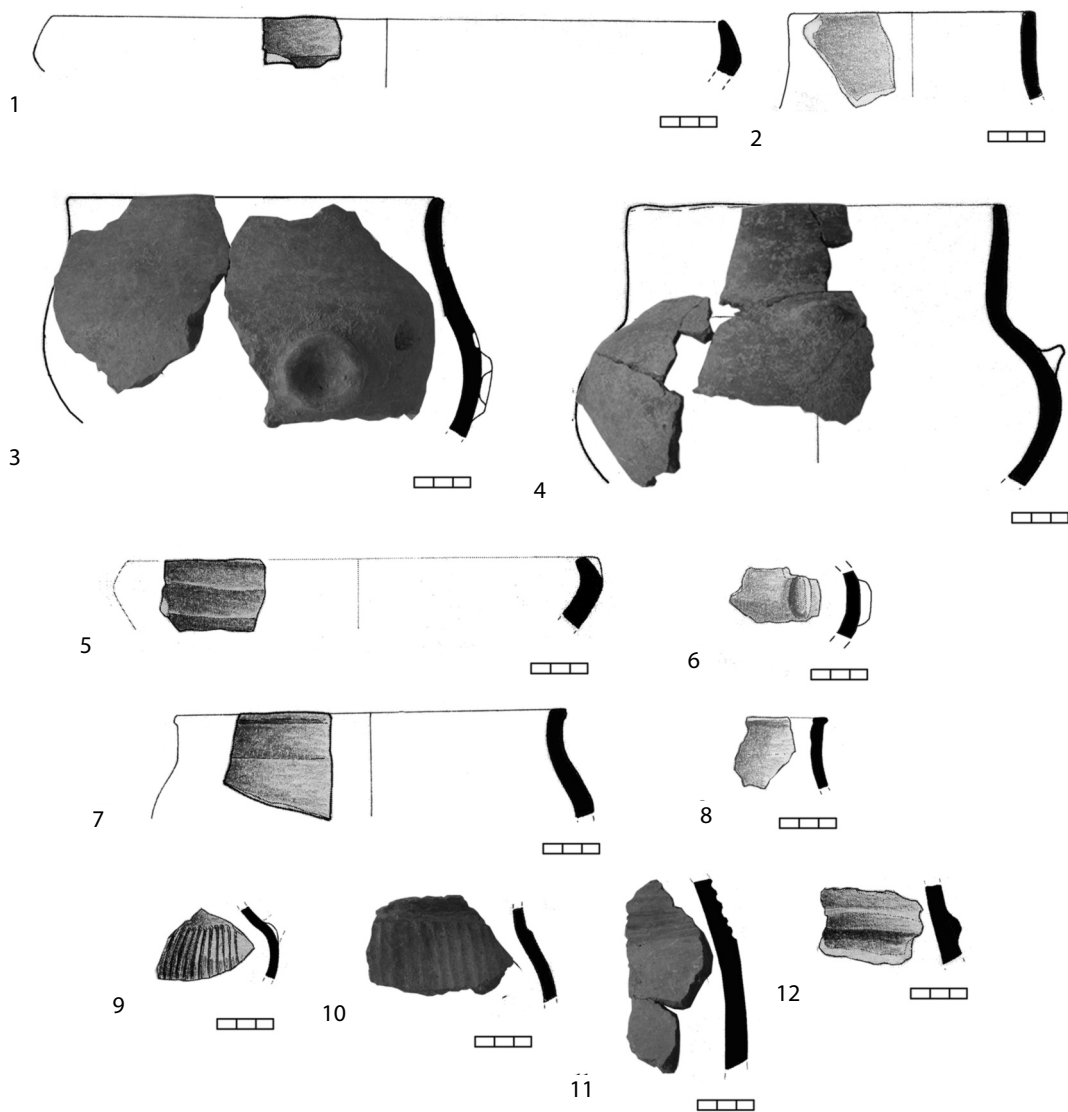
Уништавање Брвеника народна традиција везује за „проклету Јерину“. Према легенди коју су забележили историчари у другој половини 19. века, освајање града Брвеника подсећа на подвалу са тројанским коњем (Милићевић 1876: 658).³

У току 2004. године, у оквиру пројекта Историјског института, унутар утврђења Брвеник отворено је 10 мањих сонди, од којих неке садрже скромне налазе праисторијске керамике. Посебно се по броју праисторијских налаза издвајају сонда 1 и сонда 8, постављене на горњем платоу, у близини средњовековне куле.

---

3 Освајање града личи на причу о тројанском коњу. Наиме, легенда каже да је непријатељ дотерао под град много коња натоварених некаквим сандуцима. Вођа кириција, угледан момак, са добрим препорукама, успео је да убеди Јерину да и натоварени коњи уђу у град. Из сандука искачу војници, побију посаду и освоје град. Овај локалитет је археолошки сондажно истражен од стране Историјског института у оквиру Пројекта 1390 са укупно 10 сонди у периоду од 27. 5. до 10. 6. 2004. године.

Сонду 1 представља ископ димензија 3 x 2 m, оријентисан у правцу СЗ – ЈИ, који је постављен на СИ страни горње зоне града. Стратиграфију чине горњи слој сипара, одељен слојем малтера од нивоа тамномрке и мркоцрвене боје, са налазима праисторијске грнчарије и животињских костију. Непостојање поуздане стратиграфије и поремећеност културних слојева условили су да се археолошки материјал, односно керамички налази, могу само стилско-типолошки разврстати. Издвајају се две групе

• • • ТАБЛА II Градина Брвеник, сонда 1, слој мркоцрвене земље.

PLATE II Hillfort Brvenik, trench 1, layer of brown/red soil.

керамичких налаза. Једну групу репрезентује канелована керамика раног халштата. Ту спадају добро глачане коничне зделе дебљих зидова, са увученим и широко канелованим ободом (Т. 2/1,5) и делови већих посуда (питоси или амфоре) са низом хоризонталних канелура на горњем конусу (Т. 2/11). Лонац профилисаног разгрнутог обода и цилиндричног врата са благим преласком у трбух поседује добро углачану спољашњу површину и израђен је од пречишћене земље (Т. 2/2). Овај материјал карактеристичан је за период прелаза из бронзаног у гвоздено доба, крај II или сам почетак I миленијума пре н.е. Налази канеловане керамике са косим и хоризонталним канелурама и лонаца са цилиндричним вратом и наглашеним ободом највише подсећају на материјал откривен на Хисару код Лесковца и Самограду код Бјелог Поља (Капуран и Стојић 2001: Т. XIV/21–24; Мркобрад и Јовановић 1989: Т. I/2,3).

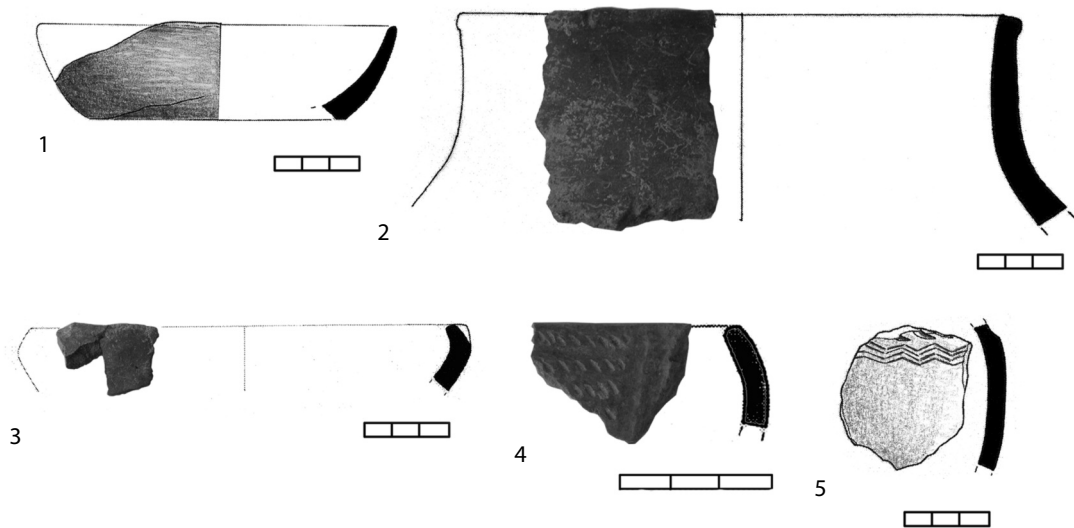
Другој групи припадају керамички налази који се за сада не могу поуздану хронолошки одредити. Ту спадају биконичне зделе са знатно скраћеним горњим конусом, које подсећају на зделе с увученим ободом раног бронзаног доба (Т. 2/2), затим делови мањих посуда финије фактуре са краћим, вертикалним ребром на трбуху (Т. 2/12), потом делови мањих, глачаних пехара са густо изведеним, уским жљебљеним канерлуама на трбуху (Т. 2/9,10), мањи лонци са хирозонтално моделованим ребром на рамену (Т. 2/6), и мањи лонци са дужим коничним вратом и хоризонтално заравњеним ободом (Т. 2/8). Лонци мањих димензија са заобљеним трбухом (Т. 2/4–5) и цилиндричним или коничним вратом украшени су мањим језичастим дршкама или већим кружним апликацијама на горњем делу трбуха. Горњи део истог типа лонца, са дужим вратом и заравњеним ободом (Т. 2/2), припада суду добро глачаних површина, са примесом песка у фактури.

И ова група посуда има најпре аналогije са налазима керамике откривеним на локалитету Осаоница. Сличности су очигледне у самом облику лонаца (Т. 2/4,5), а готово су идентични и по начину украшавања (Јевтић and Ђорђевић 1991: Т. IV/5; Т. II/6,13,15). Исти је случај и са малобројним налазима фрагментованих пехара (Јевтић, Ђорђевић 1991: Т. III/12,16).

Сонду 8 представља ископ димензија 2 x 2 m, позициониран је С3 у односу на сонду 4, а једном страном (профил а – д) ископ се наслањао на агломерацију камена налик сухозиду. У слоју тамнокрке земље, релативне дубине око 0,80 m, спорадично је проналажена праисторијска грнчарија и животињске кости. Зона истраживања старијег праисторијског слоја у мркој земљи сведена је на уски појас ширине 0,50 m уз унутрашње лице бедема и његове темељне стопе.

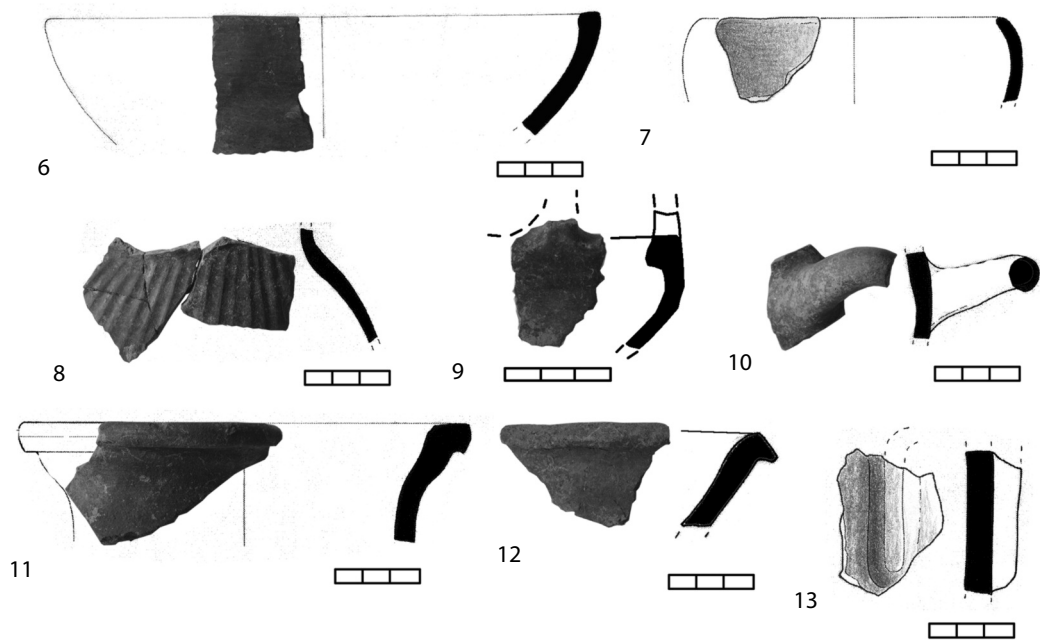
Керамичке налазе откривене у слоју мрке земље представљају: фрагментована конична плитка шоља окер боје и углачане површине (Т. 3/1), биконична здела са увученим ободом украшеним косим канелурама, лоше пречишћене фактуре и печења (Т. 3/4), и фрагмент биконичне зделе са благо увученим ободом, танких зидова

• • • ТАБЛА III Градина Брвеник, сонда 8, мрка земља.

PLATE III Hillfort Brvenik, trench 8, dark brown soil.

• • • ТАБЛА III Градина Брвеник, сонда 8, мрка земља.

PLATE III Hillfort Brvenik, trench 8, dark brown soil.

изграђених од пречишћене земље, споља украшен комбинацијом хоризонталних и вертикалних углачаних канелура унутар којих је вероватно помоћу инструмента изведено жигосање мотива косих зареза (Т. 3/4). Пехарима би припадао фрагмент трбуха добро углачане површине окер боје са мотивом урезаног низа цик-цак линија у комбинацији са утиснутим косим зарезима (Т. 3/5). Већи фрагмент лонца наглашеног обода, цилиндричног врата и рамена, углачане површине тамномрке боје, такође припада налазима из слоја мрке земље (Т. 3/2). Праисторијска керамика из сонде 8 показује јасне типолошке и хронолошке разлике. Старији материјал откривен у слоју мрке земље има карактеристике старијег гвозденог доба. Начин на који су украшене зделе (косим и укрштеним канелурама у комбинацији са ситним зарезима у низовима) указује на аналогије са материјалом на Калакачи (Medović 1988: sl. 311/20; sl. 319/1; sl. 320/13; Popović 1981: Т. XXVI/4; Т. XLVII/4), Градини на Босуту (Popović 1981: Т. II/4,5), у Панонији, и Градцу у Ланишту у региону централног Поморавља (Stojić 1990: kat.br.53). Истоветне аналогије могу се повући за начин украшавања пехара (Т. 3/5), које је карактеристично и за налазе са локалитета босутске групе старије фазе калакача хоризонта у Панонији (Popović 1981: Т. XXXIX/6,7), а сличан начи украшавања налази се и на материјалу откривеном на локалитетима Дубока у Селишту и Драгоцвету у Поморављу (Стојић 1986: Т. 16; Т. 18/10–12; Т. 19/1,2,4,5) као и на Шенгољској градини у западној Србији (Јуришић 1969: Т. V/1). Налаз лонца (Т. 3/2) такође одговара фази калакача (Medović 1988: sl. 311/20). Наведене налазе можемо хронолошки одредити у гвоздено доба II на територији централног Балкана односно у прве векове I миленија пре н.е. Мања група налаза из тамномрке земље у сонди 8 на Брвенику, може се опрезно одредити у млађу фазу старијег гвозденог доба (или гвоздено доба III). Ради се о деловима посуда који припадају времену јачег продора грчких утицаја са југа: (хоризонталне дршке рађене руком (Т. 3/10), сличне грчком типу мањих пехара на краткој стопи – антички киликс, какве су откривене на налазишту у селу Мелаје на Пештери; затим мањи лонци са потковичастим дршкама (Т. 3/13) који су слични трачким лонцима касног халштата; калотасте зделе са увучеим и фасетираним ободом и мањим дршкама постављеним на горњој површи обода (Т. 3/10), које се налазе у касном халштату на Косову и у јужном Поморављу.

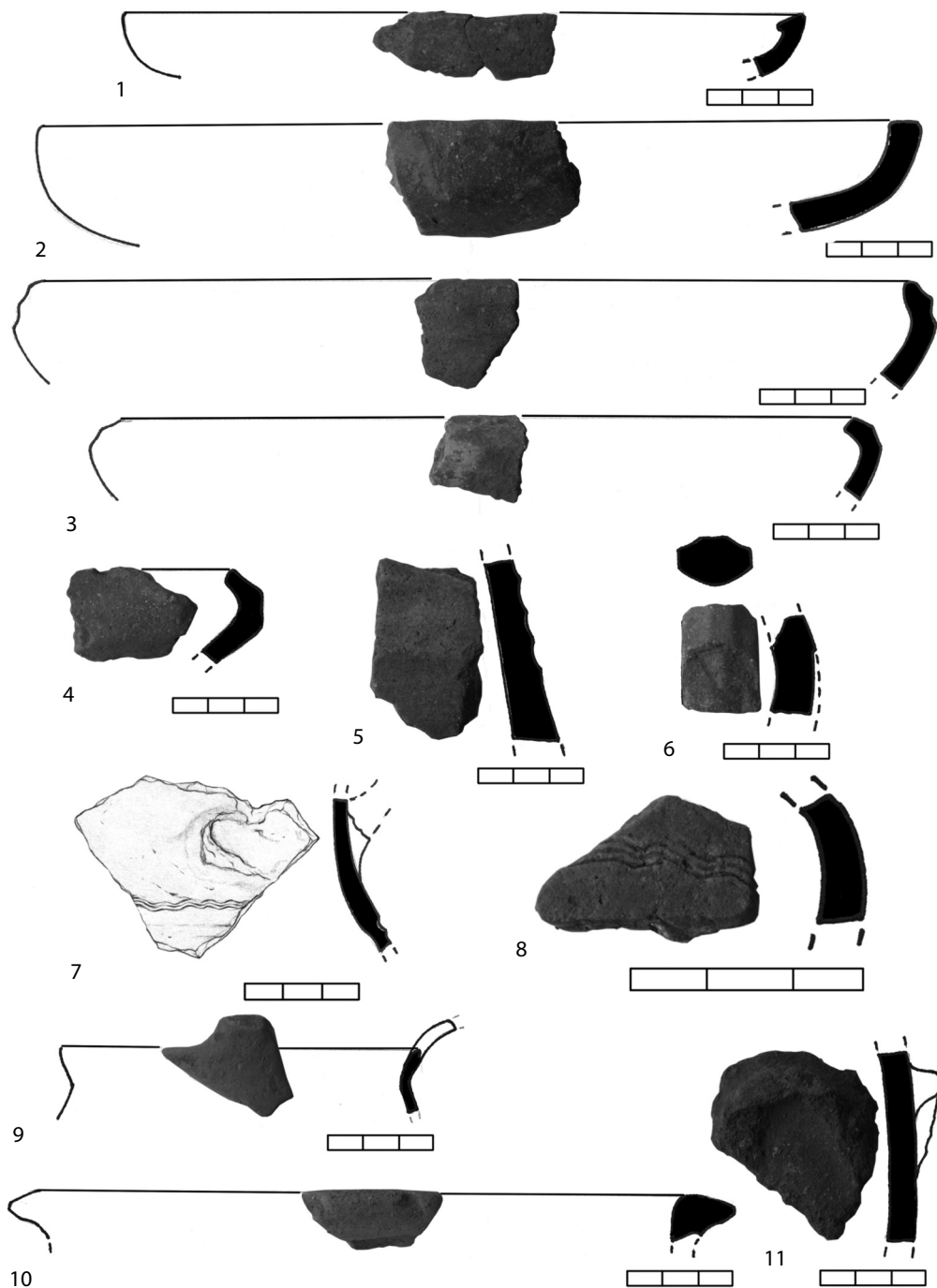
Градина Трешњевица (карта 1) налази се на магистралном путу Ивањица–Ариље са кога се скретањем ка Радаљеву код места Ацин брод прелазила река Моравица и земљани путем од Трешњевице стизало до подножја утврђења. Највиша тачка утврђења налази се на коти од 653 m (Булић 2008).⁴ На постојање архитектонских објеката указивала је велика количина осутог малтера и камена, као и ретки налази сиге и опека. Начин градње бедема уз употребу сантрача указује на позну

4 Истраживања су обављена у периоду од 16. 6 до 30. 6. 2006. год. од стране Историјског института и Д. Булића и Т. Живковића.

средњовековну градњу (Булић 2008). Највећи значај ових истраживања је у томе што су по први пут на територији општине Ивањице вођена било каква археолошка истраживања везана за средњи век. Током кампање отворене су укупно две сонде од којих је једна истраживала подграђе у коме је, поред средњовековне, откривена и керамика праисторијске и античке провенијенције. Премда је веома уситњена, керамика из праисторијских хоризоната више указује на спрани материјал, а не на постојање културних слојева. Налази праисторијске и античке грнчарије у подножју утврђења указују на значај овог локалитета кроз неколико епоха.

Праисторијски керамички материјал састоји се од посуда лошијег квалитета посне структуре, чија се спољна површина отиरे. Ово је можда и последица тога што су ови налази спрани са узвишења. Као и у случају градине Кончуљић, откривени материјал је могуће разврстати једино према стилско-типолошким и хронолошким карактеристикама у две групе. Првој групи налаза припадају коничне зделе са оштро порофилсаним и на унутра посувраћеним ободима, са две наглашене фасете (Т. 4/3–4). Оне су нешто квалитетније израде дебљих зидова са примесама кварцног песка у фактури и смеђе-црвене боје. Пехарима припадају фрагмент трбуха и рамена већег суда од пречишћене земље, танких зидова, веома квалитетно углачане црне површине (Т. 4/8,7). Конични врат са трагом корена од дршке украшен је троструком таласастом цикцак линијом на прелазу у раме које је косо канеловано. Други фрагмент рамена пехара смеђе боје, лошије печен, такође је украшен хоризонталним низом троструке цик-цак линије (Т. 4/7). Овој групи налаза припада и део коничног врата са широким хоризонталним канелурама, који највероватније припада амфори или урни (Т. 4/5), као и добро углачана тракаста профилисана дршка шестоугаоног пресека, са наглашеним вертикалним ребром (Т. 4/6). Описана група налаза показује карактеристике периода старијег гвозденог доба. То се највише види на примеру украшавања изведеном канеловањем и урезима у виду троструке хоризонталне цикцак траке (Т. 4/7,8). Овакав начин украшавања посуда карактеристичан је за период старијег гвозденог доба II.

Другој групи налаза припадају две коничне фрагментоване зделе од којих је прва мањих димензија са косо засеченим отвором и оштро посувраћеним ка унутра, сумарно израђена и лоше печена, смеђе боје (Т. 4/1). Друга здела је дебелих зидова, заравњеног обода и лошије израде (Т. 4/2). Овој групи налаза припадају и фрагментоване посуде израђене на витлу: део коничног врата и обода кантароса или кантароидне зделе, танких зидова са траговима тракасте дршке која га надвисује, пречишћене фактуре сиве боје (Т. 4/9), фрагментовани наглашени задебљани обод хидрије троугаоног пресека црвене боје израђен од пречишћене глине (Т. 4/10) и фрагмент трбуха лонца са примесама кварцних каменчића у фактури који има аплицирану полумесечасту дршку, смеђе боје печења (Т. 4/11). Ова група налаза, која се јасно одваја од осталог материјала, има аналогije у раноантичком материјалу

... ТАБЛА IV Трешњевица сонда 7; 1-7 гвоздено доба II; 8-11 гвоздено доба III

PLATE IV Trešnjevica, trench 7; 1-7 Iron Age II; 8-11 Iron Age III.

откривеном на локалитетима Кале у Кршевици (Антић и Бабић 2005: 213–227) и Каципупу у Ораовици (Vukmanović i Popović 1982: Т. X, XI) у басену Јужне Мораве.

Регион Рашке, са три новоистражена градинска локалитета Кончуљићем, Брвеником и Трешњевицом, припадао би западнобалканском комплексу култура раног бронзаног доба Србије, које је по М. Гарашанину дало основе за касније формирање трачке и илирске културе у ужем смислу речи (Гарашанин 1973: 292). На почетку је поменуто како су археолошка истраживања ове регије дуго година била запостављана, тако да је мали степен истражености довео до оскудице у подацима битним за повезивање са боље истраженим налазиштима из суседних подручја: на западу (Босне), северу (Подунавља) и истоку (Поморавља) Балканског полуострва. Није искључено да је ова област могла бити и нека зона мешавине регионалних утицаја, због своје карактеристичне георафске позиције, речних токова, планинских превоја и саме Пештерске висоравни, који заједно чине својеврсну разделницу Балканског полуострва. Овај период најбоље представљају налази који потичу из великог броја истражених гробова типа хумки. На откривеном материјалу видљиви су утицаји степских номада индоевропског миграционог таласа (Зотовић 1989–90: 85). Истовремено на територији Косова недостатак локалитета из периода раног бронзаног доба образлаже се географском изолацијом и континуитетом неолитског начина живота и привређивања, који траје све до средњег бронзаног доба (Љуци 1998: 122). Први већи синтетички рад о материјалној култури праисторијских градинских насеља раног бронзаног доба на овом подручју дао је М. Јевтић (Jevtić 1997: 73–84), у коме указује на њихову блиску повезаности са западно балканским културним комплексом раног бронзаног доба (ibid.: 74) и континуитетом енеолитског супстрата видљивог на украшавању керамичког посуђа (ibid.: 83). Хоризонт раног бронзаног доба на локалитету Кончуљић, судећи по оскудним налазима керамичких уломака, показује истовремено утицаје како из централне Босне, тако и из Паноније и Поморавља. Хоризонту прелазног периода из малћег бронзаног доба у старије гвоздено доба, одговарали би налази откривени у сонди 1 на градини Брвеник. Керамика украшена канеловањем карактеристична је за период гвозденог доба I (Гарашанин 1973: 413), као и за културу Гава у Подунављу, која хронолошки одговара периоду X века п. н. е. (ibid.: 418). Неки стилски елементи овог периода препознају се на керамици откривеној на градини Постење код Новог Пазара, мада је стартиграфија на овом локалитету девастирана великим грађевинским интервенцијама током више каснијих историјских периода.⁵ Анализом праисторијског материјала са градине Брвеник закључено је да постоји културни слој који одговара периоду гвозденог доба I у Подунављу (Медовић 1990: 24) или гвозденог доба II у Поморављу (Стојић 2004: 281; idem 1986: 95). Налази

5 А. Капуран је имао увид у овај материјал као члан археолошке екипе током истраживања 1995. године.

керамике који припадају раној фази босута и калакаче откривени су на малом броју насеља горњег тока Колубаре и Подриња (Јевтић 1990: 53) и можда показују извесне утицаје из Поморавља (*ibid.*: 55).

Налази из периода гвозденог доба III широко су распрострањени на територији Рашке и откривани су на великом броју локалитета градинског типа. Судећи према богатим металним налазима из кнежевских гробова, у овом периоду који траје у интервалу од V до IV века п. н. е. (Vasić 1973: 103; *idem* 1997: 343), приметан је велики утицај гласиначке културне групе или посебне групе у оквиру гласиначког комплекса (Vasić 1973: 103). Недостатак локалитета са јасном стартиграфијом спречава нас да изведемо закључак о могућем континуитету насељавања овог простора од старне једне популације која има корене у бронзаном добу, или доласка нове популације вероватно са запада или југозапада (можда Аутаријата?). Следи период у коме доминирају налази материјалне културе грчког, хеленистичког и келтског порекла. Откривени керамички материјал на градинама Брвеник и Трешњевица само спорадично је израђен на грнчарском колу, имитирајући грчку квалитетну сиву керамику, што се најбоље може видети на налазима фрагментованих кантароса, скифоса и хидрија. Налази материјала грчке и хеленистичке провенијенције познати су са локалитета у басену јужне Мораве као што су Каципуп и Кршевица (Vukmanović i Popović 1982: Т. X, XI; Антић и Бабић 2005: 213–227), Хисар у Лесковцу (Stojić 2007: 175190), као и на неколико локалитета у нишкој и лесковачкој регији (Стојић и Јоцић 2006; Стојић 2003–2004: Т. III/9, 10; Т. VIII/31, 32; Т. XIII/7). На територији Косова сродни материјал је откривен на локалитетима Широко, Рогово и Пећка бања (Паровић–Пешикан 1998). Постоји неколико мишљења о начину на који је вршен продор архајске и хеленистичке културе у средиште Балканског полуострва. Према мишљењу М. Паровић–Пешикан постојала су два могућа сувоземна трговачка пута, која су водила од Охрида и западно ка Ибру и Гласинцу или током јужне Мораве северно ка Подунављу (Паровић–Пешикан 1960: 44). Могуће је претпоставити трасу још једног правца кретања робе у праисторији коју је чинио дубровачки пут, и који је такође могао да буде у оптицају од гвозденог доба до средњег века (Palavestra 1993: 284). Водећи од Дубровника ка Фочи он је избијао једним краком на Пљевља, Пријепоље, Сјеницу и Нови Пазар (*ibid.*: 284). Овај комуникациони правац је долином Ибра могао да води и ка Македонији, што би могло да објасни присуство керамичког материјала грчког или хеленистичког типа на градинама у области Рашке. Наставак истраживања Историјског института на градинским локалитетима у западној Србији у будућности треба да надопуни оскудну археолошку слику о привредним активностима популације из периода металних доба праисторије, као и путање њихових контаката и утицаја које су трпели из суседних области. И поред оскудног археолошког материјала са три градинска насеља у рашкој области, могу се установити одређена правила када се ради о периодима из млађе праисторије на простору јужне и југозападне Србије, односно о културним кретањима током бронзаног и гвозденог доба. Вероватно није

случано да су утврђена градинска насеља на ширем простору поменутог дела Србије углавном подизана најпре током раног бронзаног доба (крајем III и у првим вековима II миленија пре н. е.), често на месту касноантичких и средњовековних утврђења. Други период када се користе утврђена градинска насеља припада прелазном периоду касног бронзаног у рано гвоздено доба, с краја II миленија пре н. е.), и често се наставља током старијег гвозденог доба, односно током прве половине I миленија пре н. е. Градинска насеља су наставила да се интензивно користе све до доласка Келта на Балкан, односно до почетка III века пре н. е.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Булић, Д. 2008

Жупа Брвеник, Средњевоковна археолошка налазишта. Магистарска теза, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Vasić, R. 1973

Kulturne grupe starijeg gvozdenog doba u Jugoslaviji. Arheološki institut, Posebna izdanja 12, Beograd.

Vasić, R. 1997

Arheološki leksikon, Priredio Dragoslav Srejić, Beograd: Savremena administracija.

Govedarica, B. 1982

Prilozi kulturnoj stratigrafiji praistorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja XX*: 111–188.

Govedarica, B. 1983

Iz najstarije prošlosti livanjskog polja, u: Arheološka problematika zapadne Bosne, *Zbornik Knjiga 1*, Arheološko društvo Bosne i Hercegovine: 55–65.

Grčki-Stanimirov, S. 1996

Pančevo–„Donja Varoš“– Horizont der Ersten siedlungen der Frühen Bronzezeit im Südlichen Banat. in: *The Yugoslav Danube basin and the neighbouring regions in the 2nd Millennium b.c.*, Belgrade–Vršac: 69–81.

Zotović, M. 1985

Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije, Zavičajni muzej Titovo Užice i Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd.

Зотовић, М. 1989–90

Истраживања праисторијских хумки у долини Поблаћанице и генеза раног бронзаног доба у западној Србији, *Старинар* (н.с.) XL–XLI: 77–88.

Јевтић, М. 1983

Праисторијска градина на Шарском кршу код Дуге пољане, *Новопазарски зборник 7*: 15–20.

Jevtić, M. 1983a

Keramika starijeg gvozdenog doba na centralno balkanskom području. Vol. 2. Beograd: Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja.

Јевтић, М. 1990

Старије гвоздено доба у источној Србији и Метохији, у: *Господари сребра – Гвоздено доба на тлу Србије* (каталог изложбе), ур. Ј. Јевтовић, Београд: Народни музеј, 51–60.

Jevtić, M. and Đorđević, M. 1991

Early Iron Age Hillfort in Osaonica near Novi Pazar. *Старинар* (н.с.) XLII/1991: 27–39.

Јевтић, М. 1992

Налази Басараби културе у новопазарском крају, *Новопазарски зборник 16* (Нови Пазар): 7–16.

Jevtić, M. 1999

Early Bronze Age Hillforts in the Novi Pazar Area in: *Macedonia and the neighbouring regions from 3rd to 1st millenium b.c.* (Symposium in Struga), E. Petrova ed., Skopje, 73–86.

Јуришић, А. 1969

Шенгољска градина у Расини, *Саопштења VII*:13–34.

Капуран, А. и Стојић, М. 2001

Керамика брњичке културне групе са локалитета Хисар – југоисточна падина у Лесковцу, *Лесковачки зборник* XLI: 95–130.

Љуци, К. 1998

Бронзано доба, у: *Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века* (каталог изложбе), ур. Н. Тасић, Београд: Галерија САНУ, 120–146.

Marić, Z. 1975–1976

Arheološka istraživanja akropole ilirskog grada Daors.a na gradini u Ošanićima kod Stolca od 1967. do 1972. godine, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXX–XXXI: 5–99.

Марић, З. 2004

Кантароси из села Блажева у долини Рашке, Прилог културној историји Новопазарског краја, *Новопазарски зборник* 28: 21–29.

Medović, P. 1978

Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju, Dissertationes et Monographies Tome XXII, Beograd: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture SAP Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije.

Medović, P. 1988

Kalakača, naselje ranog gvozdenog doba, Monographien X, Novi Sad: Vojvođanski muzej.

Медовић, П. 1990

Старије гвоздено доба у Подунављу, у: *Господари сребра – Гвоздено доба на тлу Србије* (каталог изложбе), ур. Ј. Јевтовић, Београд: Народни музеј, 23–33.

Мркобрад, Д. и Јовановић, А. 1989

Самоград – археолошка истраживања, *Новопазарски зборник* 13: 31–47.

Мушовић, Е. 1992

Брвеник у турским изворима XV и XVI века, *Новопазарски зборник* 16: 55–74.

Palavestra, A. 1993

Praistorijski čilibar na centralnom i zapadnom Balkanu, Beograd: SANU i Balkanološki institut.

Паровић-Пешикан, М. 1960

О карактеру грчког материјала на Гласинцу, *Старинар* (н.с.) XI: 21–45.

Parović-Pešikan, M. 1964

Les Ilyriens au contact des Greces, *Archaeologia Iugoslavica* V: 61–83.

Паровић-Пешикан, М. 1998

Грчка керамика, у: *Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века*, ед. Н. Тасић, Београд: Галерија САНУ, 228–255.

Петровић, П. Ж. 1984

Рашка – антропогеографска проучавања I, Књ. 1, Београд: Етнографски институт САНУ.

Роровић, М. 1999

Tvrđava Ras, Monographies No 34, Beograd: Arheološki institut.

Премовић-Алексић, Д. 1984

Праисторијска градина на локалитету Градац код Тутина. *Новопазарски зборник* 8: 5–11.

Соколовска, В. 1993

Раноантичката сива керамика во Македонија. *Macedoniae acta archaeologica* No 13: 114–149.

Schreiber-Kalczs, R. 1984

Komplex der Nagyrév-Kultur, in: *Kulturen der Frühbronzenzeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*, ed. N. Tasić, Beograd: Balkanološki institut, 133–190.

Сталио, Б. и Јуришић, А. 1960

Ласик–Горња Комарица, *Старинар* (н.с.) XI: 157–162.

Стојић, М. 1986

Gvozdeno doba u basenu Velike Morave, Centar za arheološka istraživanja. Beograd: Filozofski fakultet.

Стојић, М. 1990

Старије гвоздено доба у Поморављу, у: *Господари сребра – Гвоздено доба на тлу Србије* (каталог изложбе), ур. Ј. Јевтовић, Београд: Народни музеј, 37–43.

Стојић, М. 2003/4

Нови налази са праисторијских локалитета у околини Лесковца, *Старинар* (н.с.) LIII–LIV: 193–217.

Стојић, М. 2004

Пањевачки рит, Археолошки институт, Посебна издања 40, Београд.

Стојић, М. 2007

Hisar in Ileskovac at the End of the Early Iron Age, *Старинар* (н.с.) LVII: 175–191.

Стојић, М и Јоцић, М. 2006

Ниш, културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији, Београд: Археолошки институт.

Čović, V. 1965

Uvod u startigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni. *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH* XX: 27–145.

Čović, V. 1991

Pod kod Bugojna – naselje bronzanog, gvozdenog i željeznog doba u centralnoj Bosni, Sveska 1. Rano bronzano doba, Sarajevo.

Aleksandar N. KAPURAN
Institute of Archaeology, Belgrade

Miloš S. JEVIĆ
University of Belgrade
Faculty of Philosophy – Department of Archaeology, Belgrade

New Data about Prehistory in the Raška Region

The archaeological picture of prehistory in western Serbia, Raška region and Brvenik district has been supplemented by archaeological investigations of the hillforts Končuljić, Brvenik and Trešnjevica organized by the Institute of History in Belgrade. The investigations of archaeological remains of fortifications from the period of Turkish domination, Serbian medieval period and period of Byzantine domination revealed sporadic pottery finds from the Bronze and Iron Age in the earliest cultural layers.

Two horizons of prehistoric settlement were discovered at the hillfort Končulj. The earlier settlement dates from the Early Bronze Age in the central Balkans, central Bosnia and Pannonia. From the later horizon date the finds, which could be attributed to the Iron Age III or to 5th–4th centuries BC and that has analogies with material from Novi Pazar, Osaonica and Hisar in Leskovac.

Two prehistoric horizons were also discovered at the hillfort Trešnjevica. The earlier horizon is characterized by the pottery from the period of transition from Bronze to Iron Age and period of channeled pottery in the Danube basin. The material from the later horizon dates from the early phase of Bosut and Kalakača but with influences from the Morava valley.

The prehistoric material was discovered at hillfort Trešnjevica in the trench excavated in the fortification suburbium, so it means that material probably reached this location as result of erosion. Therefore, the only way to reconstruct the stratigraphy is to analyze stylistic and typological characteristics of the material. Here, also we were able to distinguish two cultural horizons, earlier one with material from the Iron Age II and later with material from early antique, Greek and Hellenistic period typical of the south Morava valley.